

PAPER DETAILS

TITLE: Divan siirinde aslan metaforu

AUTHORS: Emel NALÇACIGIL ÇOPUR

PAGES: 285-302

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1011447>

Divan şiirinde aslan metaforu**Emel NALÇACIGİL ÇOPUR¹****APA:** Nalçacıgil Çopur, E. (2020). Divan şiirinde aslan metaforu. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (18), 285-302. DOI: 10.29000/rumelide.705636.**Öz**

Batı retoriğinde metafor, klasik Türk edebiyatındaki ismiyle teşbih terimi önemli edebî bir sanattır. Nitekim teşbih unsurlarının zengin olması, sanatçının resmetmek istediği tablonun okuyucunun zihninde tam anlamıyla canlanmasını sağlar. Böylece metinler okuyucusuna bilgi verirken edebî zevk de verir. Bunun yanında teşbih, bir nevi teşbih çeşidi olan istiare ve onun alt tipinde yer alan bazı edebî sanatların doğmasına da zemin hazırlamıştır. Bu makalede klasik Türk edebiyatı bünyesinde şiir mümessillerinin kendilerini en iyi ifade ettikleri, sanat becerilerini sergiledikleri eserler olan divanlarda hayvanlar âleminde teşbih sanatı çerçevesinde zikredilen aslan araştırılmıştır. Araştırma farklı yüzyıllara ait on bir divandan seçilen örnek beyitlerle tamamlanmıştır. Makalede divan şiirinde aslanın nasıl ve ne şekilde geçtiği tespit edilmiştir. Tespit edilen metinler doğrultusunda aslanın fizikî özellikleri açıklanarak eski Türk edebiyatına kaynaklık eden kitaplar yardımıyla seçilen örnek şiirler yorumlanmıştır. Bu bağlamda makale iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde divanlarda gazel nazım şeklinde yazılmış şiirlerde geçen aslan ele alınmıştır. İkinci bölümde ise divanların başında kaleme alınan kasidelerde benzetilen unsur olarak zikredilen aslanın gazel nazım şeklindeki şiirlerde de olduğu gibi kimlere, hangi özelliklerinden dolayı benzetildiği incelenmiştir. Kasidenin yazım amacı doğrultusunda aslana benzetilen tarihteki önemli kişiler kaynaklar yardımıyla tanıtılıp onların özellikleri ve başarıları yeniden hatırlatılmıştır. Böylece gerek alan çalışması yapan araştırmacılara gerek edebiyatseverlere günümüz Türkçesinde de teşbih ögesi olarak kullanılan aslanın klasik Türk edebiyatında nasıl kullanıldığı, eski kültürümüzde hangi şahıslara benzetildiği açıklığa kavuşturulmuştur.

Anahtar kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, divan, aslan, teşbih, metafor.**The lion metaphor in Ottoman poetry****Abstract**

Metaphor in Western rhetoric, which is called simile in classical Turkish literature, is an important literary art of literature. Hence, thanks to the richness of the elements of simile, it allows the reader to fully visualize what the artist desires to depict. Thus, the texts give information to the reader while providing literary pleasure. In addition, simile prepared a basis for the birth of metaphor, which is a kind of simile, and some literary arts within it. In this article, the lion figure, which is touched in the framework of the art of simile in Ottoman poetry within classical Turkish literature where the poetry representatives express themselves best and exhibit their art skills, was studied. The research was conducted on sample couplets selected from eleven Ottoman poems of different centuries. In the article, it was determined how and in which way the lion was depicted in Ottoman poetry. In line with the specified texts, the physical characteristics of the lion were explained, and the poems selected

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü, Türkçe Eğitimi ABD (Antalya, Türkiye), emel_copur@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0003-3395-1286 [Makale kayıt tarihi: 04.11.2019-kabul tarihi: 20.03.2020; DOI: 10.29000/rumelide.705636]

with the help of the books which were the sources of the old Turkish literature were interpreted. In this context, the article consists of two chapters. In the first part, the lion figure in the poems written in the form of verse ode in Ottoman poetry was discussed. In the second part, the lion figure, which is mentioned as a simulated element in qasida written at the beginning of an Ottoman poem, was examined as to whom and because of which features it was likened to as in the poems like verse ode. In line with the purpose of qasida, important characters likened to a lion in history were introduced with the help of resources and their characteristics and achievements were re-reminded. Thus, the lion figure, which is still used as an element of simile in today's Turkish, was clarified in all aspects of how it was used in classical Turkish literature and to whom it was likened in our old culture to both the researchers conducting field studies and the literature-lovers.

Keywords: Classical Turkish literature, Ottoman poetry, lion, simile, metaphor.

Giriş

Anlama güç ve heyecan katmak amacıyla batı retoriğinde metafor klasik Türk edebiyatında ise teşbih olarak bilinen bu edebî sanat biri diğerinden güçlü olan varlığı diğerine benzetme demektir. Nitekim şebah/benzer anlamındaki kelime kökünden türetilen teşbih beyân ilminde herhangi bir özelliğe iki veya daha fazla varlık ya da nesnenin ortak olduğu hususta/hususlarda zayıf olanı güçlü olana benzetmeyi ifade eden terimdir. Teşbih belâgat terimleri içinde çok eski zamanlardan itibaren kullanılan sanattır. Cumhurun görüşüne göre diğer olgularda olduğu gibi teşbihin çıkış noktası da İlâhî kitaplardır (Durmuş, 2011: 40/553). Kur'ân-ı Kerîm'de Arafat'tan ayrılan hacı adaylarının sele (Bakara, 2/198), mallarını Allah rızası için harcayanların durumunun her başakta yüz tane bulunan tohuma (Bakara, 2/261), zakkum ağacı tohumlarının çirkinlik ve ürkütücülükte şeytan başına (Saffât, 37/65), hesap gününde göğün erimiş madene, dağların atılmış renkli yüne (Me'âric, 70/8-9) benzetilmesine benzer ayet mealleri yeryüzünde insanlığın var olması ile başlayan İlâhî kitaplardan öğrenilmiş teşbihlerdir. Şekil ve içeriklerine göre farklı tasnifleri yapılan teşbihin dört ögesi vardır. Bunlar;

- 1. Müşebbehün bih/Benzeyen:** Aralarında ortak vasıf bulunan iki varlık veya nesneden kuvvetli olandır, benzetilenden daha kuvvetlidir.
- 2. Müşebbeh/Benzetilen:** Teşbihin en önemli ögesidir, bir varlık veya nesnenin özelliğini veren kelimedir.
- 3. Vech-i şebah/Benzetme yönü:** Benzeyen ile benzetilen arasındaki benzetmeyi bildiren kelimedir.
- 4. Edat-ı teşbih/Benzetme edatı:** Benzeyen ile benzetilen arasındaki benzerliği bildiren kelimedir. Türkçede kullanılan benzetme edatları; gibi, kadar, nitekim'dir. Bunların yanında divan şiirinde -âsâ, bigî, mânend, -veş, vâir benzetme edatlarıdır (Pala, 2004: s. 452).

Konuya yaklaşım neticesinde belâgat kitaplarında sayısı ve tasnifinde farklılıklar olan teşbih sanatında esas olan yukarıda zikredilen öğelerdir. Tam bir teşbihte yukarıdaki mezkûr tüm öğelerin bulunması gerekir. Bu doğrultuda şekil ve içerik açısından teşbih;

- 1. Mufasssal teşbih:** Teşbihin tüm öğelerinin bulunması ile oluşur.
- 2. Mücmel teşbih:** Benzetme yönünün yer almadığı teşbih.

3. Mükked teşbih: Teşbihin bu çeşidine pekiştirilmiş, belîğ teşbih de denir. Benzetme yönü ve benzetme edatının yer almadığı teşbihtir. Bir teşbihte ögelerin azaltılması, metinlere anlam derinliği kazandırmasının yanında okuyucunun da kendi bilgi ve tecrübesi ışığında eserden çıkarımda bulunmasını sağlar. Bu sebeple mükked teşbih, benzetmeler içinde önemlidir. Batı retoriğinde metafor olarak tanımlanan bu teşbih benzeyen ve benzetilenle yapılır (Sarıkaya, 2011: 40/557).

4. Teşbih-i Mürsel: Benzetme edatının zikredildiği benzetmedir (İsen, Horata, Macit, Kılıç, Aksoyak, 2015: s. 324).

Yukarıda açıklanmaya çalışılan teşbih çeşitlerinden mükked teşbihin benzeyen ve benzetilenin sayısı ve sıralaması doğrultusunda da dört tasnifi yapılmaktadır:

1. Mefrûk Teşbih: Mefrûk teşbihte benzeyen her varlık veya nesne kendi benzetilenin yanında yer alır.

2. Melfûf Teşbih: Melfûf teşbih benzeyenlerden sonra benzetilenlerin sıralanmasıyla oluşur.

3. Tesviye Teşbih: Teşbihin bu çeşidinde tek benzeyen bulunur. Tek benzeyen ile çok sayıda benzetilen yan yana zikredilir.

4. Teşbih-i Cem: Teşbih-i cemde de benzeyen tektir. Ancak birden fazla benzetilenden sonra tek benzeyen yer alır (Sarıkaya, 2011: 40/557).

Şekil ve içerik açısından dört rûknü bulunan teşbihin en gelişmiş hali ise istiâre adıyla bilinen mükked teşbih yani kısaltılmış teşbihtir. Nitekim istiâre sözün benzetme amacıyla başka bir sözün yerine kullanılmasıdır. Bu tanımdan hareketle istiâre mecaz olduğu kadar bir benzetme sanatıdır da (İsen, Horata, Macit, Kılıç, Aksoyak, 2015: s. 326).

Mezkûr tanımlardan hareketle Batı retoriğinde hayatımızda her alanda kullandığımız, metnin sanat düzeyini artıran, şiirin inşasında temel yapıtaşı olan metafor terimi klasik Türk edebiyatında teşbih-i belîğ ve istiâre sanatlarına karşılık gelmektedir. Nitekim son dönemde yapılan alan çalışmalarında da metaforun sadece teşbih-i belîğ değil istiâre sanatını da içeren örnekleri kapsadığı bildirilmiştir (Eke Uçan, 2017: s. 44-45).

Kelimelerin gerçek anlamda zikredilmesi ile yapılan teşbih sanatı, dünya edebiyatlarında olduğu gibi bizim edebiyatımızda da önemli bir edebî sanattır. Çünkü mükked teşbih istiâre sanatını, bir istiâre çeşidi olan kapalı istiâreler ise klasik Türk edebiyatında mazmûn adı verilen ince manalı sözlerden oluşan şiirleri oluşturur. Böylece manzumeler okuyucunun bilgi ve hayal dünyasının derinliklerinde daha fazla anlam kazanır (Nalçacıgil Çopur, Emel, 2019, s. 167).

Klasik Türk edebiyatında yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi oldukça önemli olan teşbih batı söz biliminde metafor sanatı geniş konu yelpazesi ve mana derinliğine sahip edebiyatımızda her varlık üzerinden araştırılmaya değerdir. Bu sebeple makalede Türk kültüründe atasözü ve masallara konu olduğu kadar çeşitli benzetmelerde de müşebbehün bih/benzetilen öge olarak karşımıza çıkan hayvanlar âleminden aslanın şiir mümessillerinin kendilerini en iyi ifade ettikleri divan şiirinde nasıl ve ne şekilde ele alındığı araştırılmıştır.

Yazımız; XIII. yüzyılda Anadolu'da siyasi karışıklığın yoğun olduğu dönemde eserlerinde tasavvuf felsefesini işleyerek Türk- İslâm birliğinin oluşmasını sağlayan Yunus Emre, Necatî'den sonra divan

şiiirinin gelişmesine katkısı olan Mesîhî, XVI. yüzyıl şair ve vakanüvist kimliğiyle bilinen Gelibolulu Mustafa Âlî, aynı yüzyılda klasik Türk edebiyatının en verimli döneminden Mu'îdî, Vusûlî, kaside üstadı Nef'î, başarılı tasvirleriyle klasik edebiyatımıza farklı bakış getiren Lale Dönemi şairi Nedîm, Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmi, Enderunlu Hasan Yaver, XIX. yüzyıl kadın şairi Şeref Hanım ve edebiyat dünyasına son dönemde kazandırılan Tâhir Selâm divanlarından örnek seçtiğimiz şiiirlerden oluşmaktadır.

Araştırma neticesinde makale iki bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde divan tertibinde gazel nazım şeklinin kasidelerden sonra yer almasına rağmen tek kafiyele nazım şekillerinin temeli kabul edilen gazelerde zikredilen aslan incelenmiştir. Yazımızın ikinci bölümünde kasidelerde de müşebbehün bih/benzetilen öge olan aslan ele alınmıştır. Böylece gerek gazelerde gerek kasidelerde zikredilen aslanın kimlere ne açıdan benzetildiği incelenmiştir. Bu inceleme ile divan şiiirinde aslan üzerinden teşbih, istiâre, metafor sanatları ve bunların aslanla ilişkisinin alan çalışmalarına faydalı olacağını ümit ediyoruz.

Gazelerde Geçen Aslan

Bu bölümde tek kafiyele şiiirlerin temeli olan gazelerde geçen aslan alfabetik sıra ile ele alınmıştır:

Ahmed Fakih'in Ailesi

Yunus Emre aşağıdaki beytinde nurla dolu, yiğit tabiatlı Ahmed Fakih olduğu tahmin edilen (Tatçı, 2014: s. 832) Hz. Peygamber'in soyundan gelen bu kıymetli insanın ev halkının aslan gibi olduğunu teşbih-i belîğ ile anlatır:

Ol Seyyid Ahmed Kebîr müyesserdi ana nûr
'İyâlleri cümle şîr ol hulkı merdân kanı (Tatçı 2014: 515)

Hz. Ali

Klasik Türk edebiyatı sanatlı ifadelerle okuyucusuna bilgi verirken nasihat eden metinlerden de oluşur. XIII. yüzyıl mümessili, günümüzde tahsili hakkında da kesin bilgilerin olmadığı Yunus Emre, İslâmî literatürde Hz. Ali ile özdeşleşmiş anahtar kelimelerle telmih sanatını gerçekleştirebilir, konu hakkında bizleri bilgilendirir:

İslâmî kaynaklara göre Hz. Ali Mekke'deki kılık döneminde Peygamber Efendimiz tarafından beş yaşından hicrete kadar himaye edilmiştir. O İslâm tarihinde yüksek ahlâkı, cesareti ve kahramanlıklarıyla tanınan son halife, Hz. Peygamber'in damadı, torunlarının babasıdır. Özellikle İslâm'ın yayılmasında Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber olmak üzere tüm savaşlara katılmış, hayatı boyunca Hz. Peygamber'in yanından ayrılmayarak savaşlarda üstün kahramanlıkları menkıbevi usupla bilinmektedir. Hz. Peygamber tarafından Esedullâh; Allah'ın aslanı lakabına mazhar olmuştur (Fığlalı, 1989: 2/371-374). Klasik Türk edebiyatında Hz. Ali'nin kahramanlıklarının yanında savaşlarda bindiği Döldül isimli katır ve Zülfikar kılıcı da onunla özdeşleşmiştir. Nitekim hicretin 6.yılında Mısır Hükümdarı Mukavkıs'ın Hz. Peygamber'e hediye ettiği yürüyüşü hızlı ve hareketli olan kirpi anlamına gelen Döldül isimli katır savaşlarda gösterdiği olağanüstü kahramanlıklarından dolayı Peygamber Efendimiz tarafından Hz. Ali'ye hibe edilmiştir (Yardım, 1994: 10/20). Bedir Savaşı sonrası savaş ganimeti olan Zülfikar ise Uhud Gazvesi'nde Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye hediye ettiği her iki tarafı da keskin kılıçtır (Öz, 2013: 44/553).

Yunus, hani redifli gazelinde yukarıda izah etmeye çalıştığımız anahtar kelimelerle Allah'ın aslanı lakabıyla bilinen Hz. Ali'nin nerede olduğunu sorgulayarak bizlere ölüm gerçeğini hatırlatır:

Bineridi Düldül'e bilinde Zülfekâr'ı
Erenler açdı dîni Tanrı Arslan'ı kanı (Tatcı, 2014: s. 515)

Yunus diğer beytinde de Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in babası olan Hz. Ali'yi kendisine verilen unvanla zikrederken onu Muhammed'in yanında resmeder. Böylece günümüzde de yakın yardımları görülen kişiler için sağ kolu ibaresine çağrışım yapar:

Tanrı Arslanı 'Âli yanında Muhammed'ün
Hasan'ıla Hüseyin solunda Muhammed'ün (Tatcı 2014: 308)

Aşk/Âşık

Tasavvuf felsefesi klasik Türk edebiyatının önemli kaynaklarından. 7. 8. yüzyıllarda oluşan tasavvuf, benliğini tamamen Allah'a adamak isteyen kişilerce benimsenen bir yaşam tarzıdır. Cüneyd-i Bağdâdî tasavvufun kalben Allah'a dayanma, kanâat ve ibadet etme, dünya işlerinden mümkün olduğunca uzaklaşıp Yaratıcıya yönelme olduğunu bildirir (Öngören, 2011: 40/120). Anadolu'da tasavvufu tüm benliğiyle yaşayan Yunus Emre arzusundan vazgeçmeyen herkese doğru yol ilham edildiğini söyler. Ardından kendi adına aşkını aslan gibi güçlü etmesi için Allah'ın yardımını ister:

Hidâyet irdi kamuya hevâsından geçmezlere
Tevfik yüzün yire urup 'ışkumı şîr-gîr eyleyem (Tatcı, 2014: s. 362)

Türk kültüründe cesaretli insanlara özellikle erkeklere aşkı ifade etme rolü de verilmesinden kaynaklı aslan klasik Türk edebiyatında müşebbehün-bih unsurudur. Doğadaki bir diğer hayvan tilki ise son derece hızlı, çevik olup yirmi dört türü bulunmaktadır. Bunlardan özellikle dağlarda yaşayan tilkiler açık renkli olmaları sebebiyle kolay kolay fark edilmezler. Bu sebeple insanlar tarafından yakın takip edilen tilkiler korkarak kazdıkları inlerinde yaşarlar (Kılıçoğlu, 1978: 9/1718).

Enderunlu Hasan Yaver, aşkın gücüne dikkat çekerek aşk gönle gelince dağların tilkisinin aslan olacağını söyler. Ancak bunun anlatılması mümkün olmayan şaşılacak bir durum olduğunu ifade eder:

Bir 'aceb hâlet-fezâdur kim beyân mümkün degil
'Aşk geldükde dile rûbâh-ı kûhî şîr ider (Üstüner, 2017: s.67)

İncelediğimiz divanlarda genellikle şîr-i jiyân şeklinde geçen kızgın, hışımlı aslan tamlaması aşağıdaki beyitte şîr-i garrân olarak zikredilmektedir. Ayrıca beyitte aşk, bela ormanına benzetilmesi sebebiyle de dikkat çekicidir. Yârin muhabbetinin sıkıntısıyla teni solgunlaşan âşık kendisini bela ormanının kızgın aslanı ilan eder:

Tenüm zerd eyleyelden cevri-i mihr-i yâr ey Âlî
Ben oldum mişîstân-ı belânun şîr-i garrânı (Aksoyak, 2018: s. 1231)

Klasik Türk edebiyatının hayal dünyasında genelde sevgili ulaşılmazdır. Bu sebeple aşk derdine düşen âşık her geçen gün sevgilinin hasretiyle sararır, solar. Ancak her zaman vuslatı gözlemesi sebebiyle âşık o zayıf görünümüne tezat kendisinden beklenilmeyecek gücüyle şaşırtıcıdır da.

Gelibolulu Mustafa Âlî de âşığı müşebbeh olarak düşünür, aslana benzetir. Sevgilinin derdiyle teni solgunlaşan âşığın âh ve inlemelerinin artıp gittiğini söyler. Bahse girilse kızgın aslanı kimsenin yenemeyeceğini ifade eder:

Derdünle zerd oldukça ten âh u figân artup gider

Bahs eyler olsa narâdan şîr-i jiyânı kim yener (Aksoyak, 2018: s. 694)

İnsan/İnsan-ı Kâmil

Günümüzde mecazen cesur ve yiğit insan (Ayverdi, 2006: s. 185) manalarına gelen aslan, yaşadığı dönem itibarıyla XIII. yüzyılda Yunus'un dizelerinde de bu anlamda karşımıza çıkmaktadır. Divanı'nda sürekli ölüm gerçeğini hatırlatan Yunus, Azrail'in pençesinden kurtuluş olmadığını, nice aslanların ölüme yenik düştüğünü dile getirir:

İy niçe arslanları alur akdarur ölüm

'Azrâil pençesine bir yoksulca döyemez (Tatcı, 2014: s. 276)

Yunus gider redifli gazelinde şahsına seslenerek iman sahibi kimselerin ahiret hayatına aslan gibi gideceklerini anlatır:

İy Yûnus sen ölice sinün nûrla tolıcak

Îmân yoldaş olıcak âhirete şîr gider (Tatcı, 2014: s. 224)

Kaynağını Kur'an'dan alan klasik Türk edebiyatı dünyasında gökte ve yerde bulunan her varlık Yüce Allah'ı tespih eder (İsrâ, 17/44; Nûr, 24/41; Zümer, 39/75; Haşr, 59/24). Gökte ve yerde yaratılan varlıklar içinde en güzel şekilde yaratılan (Tîn, 95/4), şerefli kılınan ise insandır (İsrâ, 17/70). Acizliğini idrak eden insan, gökte ve yerdekiler gibi her daim Yüce Allah'ı tanzim edememenin üzüntüsü ile yaşar. Bu şekilde düşünen insan, yaratıcının eseri olan diğer mahlûkata özenir, onlar gibi her an Cenab-ı Hakk'ı tanzimde bulunmamanın üzüntüsü ile onların yerinde olmak ister.

Yunus, bu düşünce ile beytin başında da belirttiği gibi yokluk âleminde insan suretinde, canavar sıfatlı, tilki veya kurt veya aslan olmak istediğini anlatarak hayalinde olmak istediği varlıkları tenâsüb sanatıyla sıralar:

Niçe bir sûretde insân ü sıfatda cânavâr

Niçe bir dilkü olam yâ kurd u yâ arslan olam (Tatcı, 2014: s. 356)

Madde âleminden mana âlemine geçmeyi hedefleyen Yunus, aynı gazelin diğer beytinde tasavvuf felsefesine işaret eder. Kötü bir eylemden sonra iç dünyasında huzursuzluk duyan nefs-i levvâmeye sahip olan bir kişi Hakk'a kavuşmak amacıyla ruhunu tasfiye etmek ister. Bu tasfiye aşaması yedi merhaleden oluşmaktadır. İnsan-ı kâmil için bu yedi merhalenin dört aşaması daha önemli görülerek üçünün terk edilmesinde mahzur görülmez. İlk aşama tavr-ı evvel, makam-ı nefsdır. Bu aşama için mürşid-i kâmile teslim olmak ve kelimelerin en güzeli kelime-i tevhidi (Leyl, 92/6) telkin etmek esastır. İkinci aşama makam-ı sadr veya kalb adıyla anılır. Mürtekib-i menhiyyât olarak da geçen bu aşamada dinen yasaklanan tüm kötü işlerden nefsin temizlenmesi amaçlanır. Üçüncü aşama nefs-i mülhime veya makam-ı şevk diye bilinir. Kanâat, tevazu ve sabır bu aşamanın basamaklarıdır. Bu aşamada olan nefis bazen sakin olur, bazen figan eder, bazen vahdet, bazen kesret, bazen âşık, bazen mâşuk olarak tam

anlamıyla zıtlıklar dünyasında yaşar. Dördüncü aşama nefis-i mutmainedir. Kişi üçüncü aşamadaki kanâat, tevazu, sabır aşamalarından sonra temizlenerek tevhid, esmânın sıfatlarına ve bazı eşyanın hakikatine erişir. Ayrıca nefis terbiyesi ile Hakk'a daha fazla yakınlaşmak isteyen kişi birinci mertebede rüyasında aslan gördüğü takdirde bu rüya kişinin kalbindeki kibir ve kin duygularından arınmış olduğu şeklinde tabir edilmektedir (Levend, 1984: s. 28).

Aşağıdaki beyitte Yunus dokuz aslan, yedi evren ve dört ejderha ile cenk etmek istediğini belirtir. Burada yedi evren kalp tasfiyesinin tüm basamaklarını, dört ejderha kalp tasfiyesinin yukarıda açıklanan önemli dört aşamasını, dokuz aslan ile kalbi kibir ve kinden arınmış salikin gördüğü rüya kastedilmektedir. Ardından Yunus beytin ikinci mısraında bunlarla cenk edip İran şairi Firdevsî'nin Şehnâme'sinde zikrettiği Rüstem olmak istediğini söyler. Pers mitinde Rüstem'in diğer ismi Hefthân-ı Acem'dir. Onun bu ismi de tasavvuftaki yedi aşama gibi yedi bölümden oluşmaktadır. Nitekim Rüstem, Keykâvüs Mazenderan'da hapisteyken yola koyulur. Yedi konaktan geçer ve bunların her birinde cadı, dev ve insandan oluşan sayıca fazla askerle savaşıır. Keykâvüs'ü kurtarır. (Levend, 1984: s. 166). Dolayısıyla kalbi kibir ve kinden arınmış Yunus nefisini temizleyerek Rüstem gibi destan olmak istediğini dile getirir:

Bu tokuz arslan u yidi evren ü dört ejdehâ

Bunlarınla ceng idem Rüstem olam destân olam (Tatçı, 2014: s. 357)

19. yüzyılın ilk döneminde Selâm mahlasıyla şiirler yazan mümessilimiz görünür redifli manzumesinde neşeli, şen görünüşlü yiğidin sakin tabiatının altında haşin olduğu gibi tuhaf bir şekilde ceylan yavrusunun da aslan göründüğünü ifade eder. Böylece okuyucusuna şartların değişmesiyle kişilerin davranış ve karakterlerinin de değişebileceğini anlatır:

Tünd olur nerm iken ol şüh-ı nerîmân-hey'et

Ne 'aceb bildigüm âhû-beçe arslân görünür (Kazan Nas, 2019: s. 108)

Makam-ı Kalp

Yunus yukarıda izah edilen tasavvuftaki yedi aşamayı bu kez yedi kapı olarak adlandırmaktadır. Konu kapsamında on yedi beyitten oluşan manzumenin biz burada üç beytini vermekle iktifâ edeceğiz. Gazelde Yunus suretten sığata; görünüşten öze yani yaratılıştan Yaratıcıya giden yolda mutluluk bulunacağını ve bu ilk kapının teslimiyet; bir mürşid-i kâmile teslim olmaktan geçtiğini anlatır. İkinci kapıda duran iki aslan ile makam-ı sadr veya makam-ı kalb kastedilerek kalbi tüm yasaklardan temizlemekten korkulmamasını öğütler:

Sûretten gel sığata yolda safâ bulasın

Hayâllerde kalmagıl yoldan mahrûm kalasın

Evvelki kapısında bir kişi durur anda

Sana eydür teslîm ol gel miskînlik bulasın

İkinci kapısında iki arslan vardır anda

Niçeleri korkutmuş olmasın kim korkasın (Tatçı, 2014: s. 389)

Yunus orada redifli gazelinde Kur'ân doğrultusunda çocukken kardeşleri tarafından kuyuya atılan Hz. Yusuf'un Mısır'a gidecek bir kafilce kuyudan alındıktan sonra Mısır'da pazarda satılmasını (Yûsuf,

12/15, 19-20) anlatır. Aynı mısırada varlıkta yokluğa ulaşan, Ene'l Hakk demesi üzerine idam edilen İranlı Mansûr'a (Pala, 2004: s. 186) işaret eder. Ardından avlanma konusunda üstün olan aslan gibi aşk yolunda her türlü zorluğa göğüs gerebileceğini gerekirse ölümü dahi göze aldığını bildirir:

Yûsufam bâzâra geldüm Mansûr'am bu dâra geldüm

Arslanam şikâra geldüm velâkin yatagum anda (Tatçı, 2014: s. 444)

Sevgiliye Ait Unsurlar

Aslan saatte 50-60 kilometreye yakın hızda avını kovalayabilme yeteneğine sahiptir. Avlanacağı zaman rüzgâra karşı sessizce sürüklenerek avını arkadan yakalamaya çalışır. Avına yeterince yaklaştığı anda avın üzerine sıçrayıp abanan aslan bu özelliği ile korkunç bir avcıdır. Ceylanlar, zebra, zürafalar ve antiloplar genellikle aslanların kurbanlarıdır (Kılıçoğlu, 1978: 1/143). Aslanların en önde gelen kurbanı ceylanlar, edebiyatımızda Hıtâ Hatâ, Hatây, Hıtây, Hotan, Hoten, Hutun olarak da bilinen şehir ile birlikte geçer. Şehir Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin güneybatısındadır. Şehir güzel kızları ile bilindiği için klasik edebiyatımızda sevgilinin güzelliğine teşbih unsuru olur. Ayrıca şehir miski ile de ünlü olup miskin o bölgede yetişen ceylanların karınlarında oluşan urdan yapılması sebebiyle metinlerde Hıtâ şehri âhû, misk kelimeleri ile tenâsüb sanatı çerçevesinde geçer. Diğer yandan Tatar ile Türkler kastedilip Doğu Türkistan'da bulunan bu ülke de güzelleri ile ön plana çıkar. Ülkenin Hıtâ şehri ile aynı coğrafyada oluşu bu bölgede de misk/müşg yetiştirilmesi bu kelimelerden tamlama oluşturmasını sağlar. Böylece klasik Türk edebiyatının hayal dünyasında sevgilinin siyah saçları ile miskin kara rengi arasında ilgi kurulur (Yeniterzi, 2010: s. 313, 328). Bunların yanında eski kültürte saçlara güzel kokması için misk sürülmesi ve sürülen misk ile sevgilinin saçlarının siyahlığı arasında ilgi kurulması da oldukça manidardır.

Mu'îdî aslanın avlanacağı sırada bakışları ile sevgilinin âşığına bakışı arasında benzerlik kurar. Aslan gibi yırtıcı bakan sevgilinin nazarıyla ceylanları ile ünlü Hita ülkesinde ceylan kalmayacağını, herkesin sevgilinin bakışlarıyla öleceğini istifham sanatı ile anlatır. Sevgilinin saçının kokusunun yanında Tatar miskininin dahi sözünün edilmeyeceğini söyler:

Gözlerün şîrâne baksa kimdür âhû-yı Hıtâ

'Anber-efşân olsa zülfün müşg-i tâtârı nedür (Tanrıbuyurdu, 2018: s. 96)

Mu'îdî diğer manzumesinde sevgilinin cadı gibi büyüleyen yan bakışıyla gönül aslanının büyülendiğini, ahu kadar güzel sevgilinin elinde esir olduğunu dile getirir:

Gamze-i câzû-firibûn şol kadar efsûn okur

Kim ol âhûnuñ elinden oldı şîr-i dil zebun (Tanrıbuyurdu, 2018: s. 319)

Hayvanlar âleminde aslan cesareti ile bilinir. Bunun yanında damıtılarak yapılan rakı suyla birleştiğinde rengi süte benzer. Türk kültüründe aslanın cesareti, rakının rengi ve içene cür'et, cesaret vermesinden hareketle rakıya aslan sütü denilmektedir. Edebiyatımızda aslan sütü genellikle yukarıdaki beyitte olduğu gibi çeşitli hayvanlarla zikredilerek tenâsüb sanatı çerçevesinde ele alınır. Böylece aslan sütünün içenlerine cesaret vererek tilki gibi korkak ve hilekâr rakibin ceylan yani dilber avladığı anlatılır (Kurnaz, 2013: s. 61).

Divanlarda ceylan, tilki ve kurttan başka aslan ile zikredilen diğer bir hayvan kaplandır. Kaplanlar kedi cinsinden, aslan iriliğinde ve daha fazla saldırgan hayvanlardır. Hayvanlar âleminin en yırtıcı canlıları

olan kaplanlar mükemmel hafızaya sahip olmaları sebebiyle başarısız avcılara kin güdebilir, parçalayıp öldürebilirler. Yalnız Asya'da yaşam bulan kaplanlar bu özellikleri ile aşırı tehlikelidir (Kılıçhoğlu, 1978: 982).

Kaplanların kin gütmeye özelliğine işaret eden Vusûlî, ahu gözlü sevgiliye seslenir. Sevgiliye kendisini kulağı siyah yaralı, kin güden kaplanın aslanı sıfatıyla tanıtır:

Ben ol şîr-i peleng-i kîne-cûyam ey gözi âhû

Başumda görinen dag-ı siyeh kara kulagumdur (Taş, 2008: s. 103)

Kedigiller ailesinden memeli bir hayvan olan aslan bozkırlarda ve savan bitki örtüsü kaplı alanlarda yaşar. Erkek aslan yele ve kuyruğunun ucundaki bir tutam kılla dışından ayırt edilir. Erişkin aslan savandaki yüksek otlar arasında kolay kolay göze çarpmadan yaşar (Kılıçhoğlu, 1978: 1/143).

Şair aşağıdaki beytinde kendisini aslana benzeterek sevgiliye seslenir. Ona ormanda bir erkek aslanın yattığı haberini verir. Daha sonra sevgilinin saçlarının içinde uykulu gözlerini gördüğünü dolayısıyla onun da âşığının, kendisinin yolunu gözlediğini anlatır:

Zülfün içre çeşm-i hâb-âlûdeni gördüm senün

Güviyâ bir şîr-i nerdür şöyle yatmış bîşede (Üstüner, 2017: s. 141)

Gelibolulu Mustafa Âlî, aşağıdaki şiirinde ise ilginç bir benzetme yapar. Bu kez ahu gibi güzel sevgilinin iki yanda bulunan saçlarını iki zincire bağlanmış aslana benzetir, onların gözünün önünden gitmediğini söyler. Sevgiliyi iki tane hışımlı aslan yetiştiricisi olarak görür:

Kesilmez gözlerümden 'aks-i zülfeyni ol âhûnun

İki zencire bağlı tut ki bir şîr-i jiyân besler (Aksoyak, 2018: s. 702)

Aşağıdaki beyitte ise Selâm "Her gönülde bir aslan yatar." atasözü ile sevgiliye seslenir:

Hâlî mi sanırsın dil-i 'uşşâkını cânâ

Meşhûr meseldür yatar arslân gönülde (Kazan Nas, 2019: s. 141)

Zaman Avcısı

Feleğe şikâyetle bulunmak, klasik Türk edebiyatında hemen hemen her mümessilin kurgularında yer alan unsurdur. Sevgiliye erişemeyen âşık her dem feleğe şikâyetle bulunur, talihinin ne zaman yolunda gideceğini sorar. Ancak 16. yüzyıl şairinin dilinde bu durum tersine dönmüştür.

Vusûlî aşağıdaki beyitte kendisini zamanı avlayan aslana, feleği tilkiye benzetir. Şîr ile rûbeh arasındaki karakteristik tezatlığı ele alarak tenâsüb sanatını gerçekleştirir. Baş aşağı deyimine de çağrışımla tilki gibi kurnaz, insanları kandıran feleğin işlerinin bundan sonra istediği gibi olmayacağını artık yüzünün güleceğini dile getirir. Zira tilki aslanın avucunda baş aşağı durmaktadır:

Benem şîr-i zamân ey rûbeh-i gerdûn zebunumsun

Bugün fitrâ-i himmetde şikâr-ı ser-nigûnumsun (Taş, 2008: s. 173)

Kasidelerde Geçen Aslan

Yazımızın bu bölümünde gazel nazım şekli ile aynı kafiye örgüsüne sahip ancak içerik olarak gazelden ayrılan, mümessillerin övgüye değer buldukları manzumelerde/kasidelerde zikredilen aslan ele alınmıştır. İncelediğimiz divanlar doğrultusunda kasidelerde aslana benzetilen tarihi şahsiyetler kronolojik sırayla verilmiştir:

Hz. Ali

Gazelerde olduğu gibi kaside nazım şeklinde yazılmış manzumelerde de aslana benzetilen tarihi kişi Hz. Ali'dir. Bunun yanında ölüm, dünya hayatının geçiciliği klasik Türk edebiyatında sıklıkla işlenen temalardır. Ayrıca şiir mümessillerinin özellikle Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesine duydukları derin üzüntü neticesinde bu olayı anlatan pek çok manzume yazılmış, klasik edebiyatımızda mersiye müstakil bir tür haline gelmiştir.

Şeref Hanım Divanı'nda sekiz mersiye ile Kerbelâ vakasına duyduğu üzüntüyü anlatır. Şaire Hz. Peygamber'in nesli, yüce evlatları öldürmeyi kastedenleri kâfir olarak değerlendirir. Babaları Allah'ın aslanı, anneleri Hz. Fatıma Zehra olan bu çocukları öldürenlerin nasıl insan olduğunu sorgular. Ayrıca Hz. Ebubekir döneminde İslâm'ı kabul edip önceleri Hz. Ali ve büyük oğlu Hz. Hasan'a biat eden ancak Hz. Ali'nin karşısında olan Muaviye'nin ikna çalışmaları neticesinde onun yanında yer alan Ziyâd b. Ebîh'i (Aycan 2013: 44/481) bizlere hatırlatır. Peygamber Efendimizin torunu Hz. Hüseyin'e böyle bir davranışta nasıl bulunulduğunu, köpeğin bir kere düşünmesi gerektiğini söyler:

İki şeh-zâdeye kasd eyledi kâfir dimesi
Nesl-i Peygamber ü evlâd-ı mu'azzamdır bu

Pederi Şîr-i Hudâ mâderi olsun Zehrâ
Ne cesâret ne fezâhat nasıl âdemdir bu

Sen de ey İbni Ziyâd kelbi düşün bir kerre
Dahi bundan büyük 'âlemde ne 'isyân olsun (Arslan, 2018: s. 37)

Olsun redifli mersiye'nin ilerleyen bölümünde bir alay rezil, kötü niyetli insanı arkasına alan Ziyâd b. Ebîh'e aslana hücum edilmeyeceğini, Allah'ın aslanı Hz. Ali'nin soyu ile güreşilmeyeceğini söyler. Beytin ikinci mısraında ise koloniler halinde yaşayan, aralarında bir çeşit haberleşme yeteneği olan karıncanın (Gülle, 2008: 6/330) Süleyman olamayacağını istifham sanatıyla ifade eder. Böylece Neml suresi 18-19. ayetlerde beyan edilen Süleyman peygamber kıssasını telmihle bildirir:

Düşürüp ardına rüsvâ bir alay hınzîri
Öyle arslana hücum itme ne imkân olsun

Zâde-i Şîr-i Hudâ ile güreşmek mi olur
Hiç mümkün mi 'aceb mûr Süleymân olsun (Arslan 2018: 37)

Şeref Hanım yedinci mersiyesinde de Allah'ın aslanının nesline hücum edilmeyeceğini, köpek, eşek ile aslanın güreşmesinin uygun olmadığını tenâsüb sanatıyla tekrar dile getirir:

Zâde-i Şîr-i Hudâ'ya hiç olur mı bu hücûm
Güleşür mi bir alay kelb ü har ile arslan (Arslan 2018: 43)

Hasan Paşa

Muhtemelen 1516 yılında doğan Hasan Paşa, Barbaros Hayrettin Paşa'nın Cezayirli eşinden olan oğludur. Denizciliği babasından öğrenen Hasan Paşa Preveze Deniz Muharebesi'ne katılarak başarısını göstermiş bir komutandır. Savaş sonrası Cezayir beylerbeyliği görevine getirilir. Bu dönemde savunmayı güçlendirerek Cezayirliler ve İspanyollar arasındaki çatışma neticesinde Fashlar tarafından sahiplenilmeye çalışılan Tilimsân'ı zapteder. Kısa bir süre Menteşe sancak beyliği görevini yaptıktan sonra ikinci kez Tilimsân'da bozulan dış politikayı düzene koyması için Cezayir'e gönderilir (Gallotta, 1997: 16/334-335). Mesîhî Kuzey Afrika ülkesi Cezayir'de barışı sağlayan, komutanların en büyüğü Hasan Paşa olmasaydı cihânın yüzünün böyle ak olmayacağını söyler. Ardından Paşa'nın dostlarına karşı koyun gibi yumuşak ancak düşmanlarına aslan kesildiğini tenâsüb sanatıyla anlatır:

Galibâ böyle yüz aklığın kazanmazdı cihân
Olmasaydı ger zamân-ı mîr-i mîrân-ı kebîr

Server-i 'âlem Hasan Paşa oldur ki fi'l-mesel
Dostına çün güsfend ü düşmene mânend-i şîr (Mengi, 1995: s. 52)

I. Ahmed

1603-1617 yılları arasında padişah olan Sultan I. Ahmed, tarihi kayıtlarda hiddetli mizacı ile bilinir. Hayırsever olması sebebiyle halkın güvenini kazanmış da padişaktır (İlgürel, 1989: 2/32).

Nefî, Sultan için Bayram kasidesinin bir beytinde halkı korumaya muhtaç ceylan yavrusuna, I. Ahmed'i ise kızgın aslana benzetir. Padişahın bir ülkeyi korumak için gözetleyici olması durumunda zincir çekilen hışımlı aslan gibi ceylan yavrusunu himaye ettiğini anlatır:

Bir kişvere ki hıfza nıgehbân olsa anda
Âhûbere zincirkeş-i şîr-i jiyândır (Akkuş, 2018: s.51)

II. Osman

Nefî kaside üstadıdır. Onun bu nazım şeklinde yazdığı şiirler okuyucusuna sadece edebî zevk vermez, kasidelerinde verdiği bilgiler tarihe adeta ayna tutar (Akkuş 2018: 16). II. Osman hakkında kaleme aldığı kasidesinde de memdûhunun mizacının dahi tarihî bilgilerle örtüştüğü görülmektedir. Nitekim Genç Osman lakabıyla bilinen, on dört yaşında padişah olan Sultan II. Osman yerli ve yabancı kaynaklarda cesur, mahir ve sert tabiatlı olarak tanıtılmaktadır (Emecen, 2007: 33/453, 456). Aşağıdaki şiirinde Nefî, memdûhunu överken benzetme yönünü saklı tutarak bunu okuyucusunun zihninde canlandırmasını ister. Genç Osman'ı erkek aslana dolayısıyla Osmanlı Devleti'ni de zengin bitki örtüsü ve çeşitli hayvanları barındırması sebebiyle ormana benzetir. Adaletin gölgesinde geyiklerin güven veren dünyada rahat uyuduğunu bildirir.

Nefî'nin tenâsüb sanatıyla verdiği bu beyit yazımızın birinci bölümünde de açıkladığımız gibi aslanların kurbanları arasında ceylanların ilk sırada gelmesi (Kılıçoğlu, 1978: 1/143) açısından oldukça manidardır. Böylece Sultan'ın halka merhametine de işaret edilir.

Ol kadar âsûde âlem sây-e-i adlinde ki
Hâbgâh eyler gazâle pehlû-yı şîr-i neri (Akkuş, 2018: s. 69)

IV. Murad

İncelediğimiz divanlar içinde şîr-i şerze-i ner/köpürmüş aslan ibaresi sadece aşağıdaki beyitte zikredilmektedir. Nefî bu şiirinde IV. Murad'ı da adaletli oluşu ile över. Bacısı ceylan olan sinirden köpürmüş aslana benzetilen IV. Murad'ın adilliğinin herkes için geçerli olduğu anlatılır:

Eyâ sultân-ı âdil ki zamân-ı adl ü dâdında
Gazâl-ı mâde hahergîr-i şîr-i şerze-i nerdir (Akkuş, 2018: s. 85)

Tarihi kaynaklara göre on bir yaşında padişah olan IV. Murad, bizzat kendisinin yönettiği İran ve Bağdat seferlerinin fatihidir (Yılmaz 2006: 31/180). Bunun yanında diğer Osmanlı sultanlarında olduğu gibi edebiyata ve musikiye oldukça önem veren padişah'tır. Yılmaz Öztuna, IV. Murad'ın farklı makamlarda on beş tane eserin bestecisi olduğunu bildirmektedir (Özcan, 2006: 31/183).

Nefî tüm işlerde hüner sahibi Sultan IV. Murad'ın acayip sırlarla dolu garip icraatlarının olduğunu anlatır. Padişahın mecliste gönül çelen yumuşak tabiatına karşılık savaş anında kükreymiş yırtıcı aslana benzediğini söyler. O kuvvetli aslanın savaş meydanına ayak bastığı anda hışımla eline kılıcı aldığını, cihânın deprem olmuş gibi sarsıntı geçirdiğini dile getirir:

Cümle hünerden Bânasîb sırr-ı acep sun-ı garîb
Meclisde şûh u dîlîrîb cenk edecek şîr-i ücem

Gâhî ki ol şîr-i yele hışm ile tîg alır ele
Olur cihân pür zelzele basdıkça meydâna kadem (Akkuş, 2018: s.72)

Nefî Divanı'nda Sultan IV. Murad'ın atları adına kaleme aldığı kasidesinde Sultan'ın Aslan Dorusu isminde atı olduğunu haber verir. Türk ile özdeşleşmiş atın dahi aslan ismiyle anılması, asil, vakur, cesur varlık ve insanlara aslan sıfatının daha çok yakıştığını göstermektedir. Şairimiz Arslan Dorusu'nun ağzına kontrol edilmesini kolaylaştırmak için iki altın zincir takıldığını söyler. Bu zinciri görenlerin onun aslan nesline mensup IV. Murad'la aynı soydan geldiğini anlayacaklarını ifade eder:

Bir de Arslan Dorusu'dur ki gemin gördükçe
Kendidir aynı ile şîr-i ner-i silsilehâ (Akkuş, 2018: s.77)

II. Ahmed

Tarihî bilgilere göre kırk dokuz yaşında padişah olan II. Ahmed asabî mizaca sahip bir padişah'tır. Sultan'ın dönemi Osmanlı-Avusturya savaşlarının devam ettiği yıllardır. 1693 yılında Avusturya ordusu Belgrad Kalesi'ni kuşatmıştır. Bozoklu Mustafa Paşa sadrazamlık görevine gelir gelmez Edirne'den Belgrad'a doğru yola çıkar. Osmanlı ordusunun yaklaştığı haberini alan Avusturya ordusu savaştan kaçınır, geri çekilmek zorunda kalır (İlgürel, 1989: 2/33).

Aşağıdaki beyitte aslan tabiatlı Hünkâr'ın hiçbir zaman elem görmemesi temenni edilir. Ayrıca Avusturya'ya karşı sağlanan fetih ve zafer müjdesinden dolayı Osmanlı Devleti'nin birkaç gün eğlendiği anlatılır:

Nev müjde-i feth ü zafer bir kaç gün eğlendiyse ger

Hiç vermesin ey şîr-i ner tab-ı hümâyûna elem (Macit, 2017: s. 59)

Nedîm Sultan II. Ahmed'in İbrahim ve Selim adındaki iki oğlu için de kaside sunar. Günümüzde de aslan sıfatı erkeklerle özdeşleşmiş olup erkek adamın erkek çocuğu olur düşüncesinden hareketle II. Ahmed'in şehzadelerini aslan yavrusuna benzetir.

Şekl ü şemâ'ilde hemân gûyâ pederdir bî-güman

Ol sâni-i sâhib-kıran ol beççe-i şîr-i ücem (Macit, 2017: s. 59)

Ali Paşa

Nedîm Divanı'nda Sadrazam Ali Paşa için yazdığı kasidesinde Paşa'nın savaş başarısını metheder. Nitekim tarihî kaynaklarda üç buçuk yıl sadrazamlık yapan Ali Paşa, 1699'da Karlofça Antlaşması ile kaybedilen toprakları yeniden almak ister. Bu sebeple önce karadan Mora seferine çıkar. Sadrazam kumandasındaki Osmanlı ordusu ilk hamlede Kuzey Mora'yı fetheder (Özcan 2010: 38/433). Altı mil adıyla bilinen dar bir berzahla Yunanistan'a bağlı olan Mora, büyük el şeklinde bir yarımada'dır. Osmanlı döneminde 1460-1829 yılları arasında Müslüman nüfusu, camileri ve çeşitli yapılarıyla İslâm kültürünün önemli merkezi haline gelen Mora yarımadası kuzeybatı, güney ve doğu bölgelerindeki dağlarıyla öne çıkmaktadır (Kiel, Alexander, 2005: 30/280).

Aşağıdaki beyitte kûh-ı hırâmân; salınan dağlar ibaresi ile ihâm-ı tenâsüb sanatı gerçekleştirilmiştir. Bu ibare ile gerek Mora yarımadasının dağlık olması gerek karşı taraftaki ordunun dağ kadar çokluğu anlatılmak istenmiştir. O dağlık bölgeye veya o dağ gibi düşman ordusunun üstüne aslan gibi gelen Ali Paşa'nın komutasındaki Osmanlı ordusunun adeta tilki gibi kurnazca hareket ederek düşmanı hayrette bıraktığı tenâsüb sanatıyla anlatılır:

Düşmeni hayretle hem-çün rubeh-i tasvîr eder

Şîr-veş geldikçe ol kûh-ı hırâmân üstüne (Macit, 2017: s. 32)

Mora yarımadasının fâtihi Ali Paşa 18. Yüzyılın bir diğer şairi Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî'nin gönlünde saltanat vekili, savaş ormanının aslanı olarak yorumlanmış, her ülke ve diyarı yükselten güç şeklinde methedilmiştir:

Nerre-şîr-i bîşe-i heycâ vekîl-i saltanat

Pençe-tâb-ı gerdan-efrâzân-ı her mülk ü diyâr (Kutlar Oğuz, 2017: s.162)

Aynı şairimiz bir diğer beytinde Ali Paşa hakkında teşbih-i cem türünde teşbih sanatını gerçekleştirir. Osmanlı Hükümeti'nin önemli makamında, vakar ve tevazu sahibi Ali Paşa'nın muharebelerde çevikliğini avını yakalayan aslanın şimşek gibi süratine benzetir:

Makâm-ı sadr-ı hükûmetde kûh-ı hilm ü vakâr

Dem-i muharebede nerre-şîr-i berk-şitâb (Kutlar Oğuz, 2017: s. 91)

III. Ahmed

Nedîm'in memdûhlarından bir diğeri avcılıkta mahir olan III. Ahmed'dir. Sultan III. Ahmed'in Okmeydanı'nda adına taş diktirten iyi bir nişancı olduğu tarihi kayıtlarda geçmektedir (Aktepe, 1989: 2/38).

Aşağıda Nedîm'in kasidesine ait iki beyitte III. Ahmed'e saltanatının uzun ömürlü olması temenni edilir. Sonra Padişahın avcılığı hatırlatılarak ceylan ve kartalın değil Kaf Dağı'nın üzerinde yaşadığına inanılan, Hint mitinde kuşların padişahı (Batislam, 2002: 196) Anka'nın dahi fedâ edileceği söylenir. Aslanın avlanmadan önce sakince yerinde oturup avını kestirmesi özelliğine de dikkat çekerek doğu ve batıda aslanların önderi gibi tahtında yatan Sultan'ın heybetinden düşmanların aciz, zavallı olması için dileklerde bulunulur:

Efendim dâimâ ikbâl ü câhın pâydâr olsun
Değil ukkâb u âhû sana ankâlar şikâr olsun

Künâmında yatup ser şîr-âsâ şark u garb içre
Adûlar dîkilensin heybetinden hâr u zâr olsun (Macit, 2017: s. 100)

Yirmi yedi yıllık saltanatında Batılılaşma hareketlerini başlatan, özellikle İstanbullulara yeni bir yaşam tarzının açılmasını sağlayan, ileri görüşlü Sultan III. Ahmed döneminde mevcut çuha fabrikasının yanında Hatâyî kumaşı dokuma fabrikası da açılmıştır (Aktepe, 1989: 2/ 37). Bunun yanında III. Ahmed saltanatında dış siyasette ılımlı politika izlemeyi hedeflemiştir. Doğuda İranlılarla dostça ilişkiler kurulmasına rağmen 18. yüzyıl başından itibaren Avrupa'da Verâset savaşları nedeniyle İsveç ile Rusya arasında oluşan muhaberelede de her ne kadar yansız kalmak tercih edilse de İsveç Kralı 12. Şarl'ın Osmanlı Devleti'ne sığınması Rusya'nın Osmanlı topraklarına saldırmasına sebep olmuştur. Baltacı Mehmed Paşa komutasında Kırım kuvvetleriyle birleşen Osmanlı ordusu Prut nehri üzerinde Falcı mevkiinde Çar Petro komutasındaki Rus ordusunu mağlup etmiş, büyük bir zafer kazanılmıştır (Aktepe, 1989: 2/35).

Nedîm musammatında dünyaya III. Ahmed gibi bir padişahın gelmediğini söyler. Böylece o dönemde yaşanan olumlu gelişmeler karşısında Sultan'ın yanlış yapmaması için Allah'a dua eder. Ülkede ikinci bir kumaş fabrikası açılmasına da dikkat çekerek üretimi hedef alan Osmanlı yönetimi ve III. Ahmed'le övünüldüğünü anlatır. Osmanlı Devleti'nin Prut'ta elde ettiği başarıya işaret ederek Sultan'ı Zümrüdüanka ve Devlet Kuşu adlarıyla da bilinen bulunduğu yerdeki kuşları avlayarak batıya doğru uçuşu sebebiyle tasavvuf edebiyatında yutucu, yok edici manalarında da yorumlanan, çok yüksekte uçtuğuna inanılan (Batislam, 2002: 196) Anka tabiatlı kuşa benzettir. Diğer yandan tenâsüb sanatını gerçekleştirerek düşmanı serçe kuşu şeklinde görür. Bu heybetli Padişahın kızgın aslan, karşı taraftaki ordunun tilki gibi olduğunu anlatır:

Cihâna gelmedi bir sen gibi sultân-ı âlî-câh
Hatâdan saklasın zât-ı şerîfin dâ'imâ Allah
Senin nâm-ı şerîfindir tırâz u sikke vü minber
Senin zât-ı hümayûnunla fahr eyler bu izz ü câh
Bu kudret ile sen ankâ-menişsin düşmenin usfûr
Bu heybet ile sen şîr-i jiyânsın düşmenin rübâh (Macit, 2017: s. 175)

Nedîm, diğer musammatında başta kendisi olmak üzere Seyyid Vehbî, İzzet Ali, Neylî Ahmed, Vak'anüvis Râşid Mehmed gibi devrin aydınlarından oluşan heyet denetiminde ilk defa Fransızca'dan Türkçe'ye, Türkçe'den de Fransızca'ya edebî eserlerin tercüme edilmesini sağlayan, Necîb mahlası ile şiirler yazan Sultan III. Ahmed'i (Aktepe, 1989: 2/37) şairleri yetiştiren, gözetip, koruyan kişiliği ile metheder.

Nedîm birçok yönden övülmeye değer Sultan III. Ahmed'i güzel hasletlerinden dolayı teşbih-i cem nevinde medhe mazhar kılar. Padişahı nur saçan güneşe benzetir, Allah'tan eksikliğini göstermemesi için niyaz eder. Onun ülkeye devlet ve dinin düzenini sağlayan süs olduğunu söyler. Padişahların padişahı bu kutlu yıldız Sultanının üstünlük kazanmış aslan olduğunu ifadelendirir:

Efendim sen cihânda pâdişâh-ı bende-perversin
Hudâ eksikligin göstermesin hurşîd-i enversin
Nizâm-ı din ü devletdir senin zât-ı hümayûnun
Bu tâc u tahta ârâyiş bu mülke zîb ü ziversin
Şehenşâh-ı muzaffer şîr-i ner sultân-ı sa'd-ahter (Macit, 2017: s. 175)

Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî III. Ahmed'i karakteristik özelliği ile övgüye mazhar kılar. Şairimiz Hz. Peygamber'in şeriati üzerine hareket eden, âsiliği yasaklayan III. Ahmed'in gayret ve çalışmasının kızgın aslan gibi olduğunu bildirir:

Ber-muktezâ-yı fetvî-i şer'-i peyem-berî
Men'-i bugâta himmeti şîr-i jiyân gibi (Kutlar Oğuz 2017: 256)

Âlî Paşa'nın teyzesi/Necibe Hanım

Klasik edebiyatımızda edebî sanat olarak kabul edilen tarih düşürme harflerin sayısal değerlerine dayanan ebced adı verilen hesaplama sistemi ile olur. Çok eski dönemlerden itibaren özellikle İbrânî-Süryânî, Grek ve Latin alfabelerinde de kullanılan bu sistem Karahanlılar döneminden itibaren Arap alfabesini kullanan Osmanlı Devleti'nde fizik, matematik, astroloji, mimarî ve edebiyat alanında da kullanılmıştır (Uzun, 1994: 10/68). Osmanlı şiirinde vezin, kafiye, anlamın yanında tarih düşürme sanatının uygulanması oldukça titizlik ve ustalık isteyen bir sanattır. Öncelikle öğrenme ve ezberleme kolaylığı sağlayan ebced hesabı Osmanlı şiirinde doğum, ölüm, padişahların tahta çıkışı, sünnet, evlenme, mimarî, mümessillerin eserlerini bitirishi, sefer ve zafer gibi olayların ilgili kişi adlarının yanında gerekli remiz ve mazmunlarla zikredilmesiyle yapılır (Karabey 2011: 40/80).

Şeref Hanım Divanı'nda asıl ismi Mehmet Emin olan, 1830 yılında Dîvân-ı Hümayun Kalemî'ne getirildikten sonra güzel davranışlarından ve boyunun kısılgından dolayı Âlî mahlası ile üne kavuşan Paşa'nın (Beydilli, 1989: 2/425) teyzesinin ölümüne tarih düşer. İlgili manzumenin son beytinin son mısraında Necibe Hanım'ın Firdevs cennetinde olması için dua eder. Bu mısraın ebced değeri Hicri 1265, Miladi ise 1849 yılına denk gelmektedir. Şeref Hanım bu manzumesinde eceli aslana benzetir. Âlî Paşa'nın teyzesinin aslan pençesine yenildiğini anlatır. Akabinde İslâmî literatürde Allah'ın aslanı ünvanına sahip Hz. Ali'nin arkadaşı diğer bir deyişle eşi Hz. Fatıma'nın mahşer gününde Necibe Hanım'a yanına gel diyeceğini ifade eder. Dolayısıyla "Kişi sevdiği ile beraberdir." Hadis-i şerifine (Buhârî, Edeb, 96) tedâî ile Necibe Hanım'ın iyi bir insan olduğuna işaret eder:

'Âlî Paşa'nın dirîgâ hâlesi itdi vefât
Dilerim müstagra olsun rahmet-i Rahmân'a

Şîr-pençeyle eccl ol nâzenini yıkdı âh
Hem-ser-i Şîr-i Hudâ ferdâ disin gel yanıma (Arslan 2018: 103)

Sonuç

Divan şiirinde aslan metaforu başlıklı bu çalışma ile öncelikle aslan kelimesinin sadece Yunus Emre'ye ait beyitlerde geçtiği gözlemlenmiştir. Bu araştırma da Yunus'un arı dil kullanımını bir kez daha gözler önüne sermektedir. İlerleyen dönemlerde klasik Türk edebiyatında Türkçe aslan kelimesine karşılık Farsça şîr ibaresinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Taradığımız divanlarda Farsça şîr/aslan kelimesi ve bu kelime ile ilgili tamlamalar şîr-âsâ, şîr-ves, şîr-pençe, şîr-i dil-zebûn, şîr-i garrân, şîr-i Hudâ, şîr-i jiyân, şîr-i ner, şîr-i ücem, mânend-i şîr, nerre şîr-i bîşe-i heycâ şeklinde geçmektedir. Günümüzde de Türk kültüründe mecazî anlamı doğrultusunda cesur, yiğit anlamlarına gelen aslan gazel nazım şeklinde kaleme alınan manzumelerde Hz. Ali'nin benzetilen öge olduğu teşbihlerde karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında sevgilinin bakışı, sevgilinin yolunu gözleyen hiddetli âşık, sevgilinin saçları da aslana benzetilen unsurlardır.

Kaside nazım şeklinde yazılan manzumelerde ise Osmanlı padişahları ve devlet büyüklerinin müşebbeh öge olarak zikredildiği beyitlerde yer alan şîr/aslan tarihi bilgilerle örtüşerek verilmiş müşebbehün bih unsurudur. İncelediğimiz divanlarda Hz. Ali, Hasan Paşa, I. Ahmed, II. Osman, IV. Murad, II. Ahmed, Ali Paşa, III. Ahmed ve Âlî Paşa kasidelerde övgüye mazhar olmuş sultan ve başarılı komutanlardır. Bu ünlü şahsiyetlerden Şeref Hanım'ın mersiyesinde Hz. Ali, Nedîm ve Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmi'nin şiirlerinde cesareti ile III. Ahmed en çok aslana benzetilen kişilerdir. Ardından Nefî'nin metinlerinde IV. Murad, Nedîm ve Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmi'nin dilinde XVIII. yüzyılda yaşayan Ali Paşa benzetilen kişiler olarak gelmektedir. Bu kişilerin ardından yine Nedîm'in kasidesinde II. Ahmed müşebbeh unsurdur. Bu bilgilerden hareketle Nedîm kasidelerinde en fazla şîr ibaresini kullanan şairdir. Bunların ötesinde Hasan Paşa, I. Ahmed, II. Osman ve Âlî Paşa birer kez benzetilen kişilerdir. Ayrıca gerek Yunus'un gazellerinde gerek Şeref Hanım'ın kasidelerinde ortak benzetilen kişi Hz. Ali'dir.

Belâgat ilminde çok eski zamanlardan itibaren kullanılan teşbih batı söz bilimindeki ismiyle metafor sanatı çerçevesinde incelenen aslanın divanlarda bu sanatın yanında tenâsüb, telmih ve ihâm-ı tenâsüb sanatı ile verildiği gözlenmiştir.

Sonuç olarak divanlarda zikredilen diğer hayvan ve varlıkların da incelenmesi klasik Türk edebiyatının daha iyi anlaşılması adına bu alanda yapılacak çalışmaların gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Akkuş, M. (2018), Nefî Dîvânı, 4 Ekim 2019 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü; <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr.pdf> adresinden alındı.
- Aksoyak, İ.H. (2018), Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı, 1 Ekim 2019 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü; <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr.pdf> adresinden alındı.
- Aktepe, M. (1989). Ahmed III. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 2. İstanbul: TDV.
- Aslan, M. (2018), Şeref Hanım Dîvânı, 30 Eylül 2019 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü; <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr.pdf> adresinden alındı.
- Aycan, İ. (2013). Ziyâd b. Ebîh. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 44. İstanbul: TDV.
- Ayverdi, İ. (2006), Misalli Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul: Kubbealtı.
- Batıslam, H. D. (2002), Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka ve Simurg, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, 4(7), 196.
- Beydilli, K. (1989). Âlî Paşa Mehmed Emin. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 2. İstanbul: TDV.

- Buhârî, Muhammed b. İsmail (ö. 256/869), Sahihu'l-Buhârî, Daru İbni Kesîr, 1. Bs., Dimaşk, 1423/2002.
- Durmuş, İ. (2011). Teşbih. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 40. İstanbul: TDV.
- Eke Uçan, N. (2017). Klâsik Türk Edebiyatında Metaforik Üslûp, Ankara: Akçağ.
- Emecen, F. (2007). Osman II. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 33 İstanbul: TDV.
- Fırlalı, E. R. (1989) Ali. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 2. İstanbul: TDV.
- Gallotta, A. (1997). Hasan Paşa. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 16. İstanbul: TDV.
- Gülle, S. (Ed.). (2008). Hak Dîni Kur'ân Dili, İstanbul: Huzur.
- İlgürel, M. (1989). I. Ahmed. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 2. İstanbul: TDV.
- İlgürel, M. (1989). II. Ahmed. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 2. İstanbul: TDV.
- İsen, M. ; Macit, M. ; Horata, O. ; Kılıç, F. ; Aksoyak, İ. H. (2015), Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, Ankara: Grafiker.
- Karabey, T. (2011). Tarih Düşürme. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 40. İstanbul: TDV.
- Kazan Nas, Ş. (2019). Tâhir Selâm Divanı, Konya: Palet.
- Kiel, M.; Alexander, J. (2005). Mora. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 30. İstanbul: TDV.
- Kılıçoğlu, S. (Ed.). (1978). Larousse Gençlik Ansiklopedisi, İstanbul: Meydan.
- Kurnaz, C. (Ed.). (2013). Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, Ankara: Berikan.
- Kutlar Oğuz, F. S. (2017), Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî Dîvânı. 10 Ekim 2019 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü; <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr.pdf> adresinden alındı.
- Levend, A. S. (1984). Divan Edebiyatı Kelimeler Ve Remizler Mazmunlar Ve Mefhumlar, İstanbul: Enderun.
- Macit, M. (2017), Nedîm Dîvânı, 10 Ekim 2019 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü; <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr.pdf> adresinden alındı.
- Mengi, M. (1995). Mesîhî Dîvânı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara.
- Nalçacıgil Çopur, E. (2019). İktibas Sanatı ve Mazmûn, Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi (Journal of Academiz Litareture), 5(10), s. 167.
- Öngören, R. (2011). Tasavvuf. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 40. İstanbul: TDV.
- Öz, M. (2013). Zülfikar. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 44. İstanbul: TDV.
- Özcan, A. (2010). Şehid Ali Paşa. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 38. İstanbul: TDV.
- Özcan, Nuri (2006). Murad IV Mûsiki. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 31. İstanbul: TDV.
- Pala, İ. (2004), Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, İstanbul: Kapı.
- Sarıkaya, Y. M. (2011). Türk Edebiyatında Teşbih. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 40. İstanbul: TDV.
- Tanrıbuyurdu, G. (2018), Kalkandelenli Mu'îdî Dîvânı, 10 Ekim 2019 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü; <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr.pdf> adresinden alındı.
- Taş, H. (2008), Vusûlî Dîvânı, Konya: Gençlik Kitabevi.
- Tatçı, M. (2014), Dîvân-ı İlâhiyat, Eskişehir: Eskişehir Valiliği.
- Uzun, M. (1994). Ebced. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 10. İstanbul: TDV.

- Üstüner, K. (2017), *Yâver Dîvânı*, 10 Ekim 2019 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü; <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr.pdf> adresinden alındı.
- Yardım, A. (1994). *Düldül. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 10. İstanbul: TDV.*
- Yeniterzi, E. (2010), *Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri*, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı-Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı*, 3(15), s. 313,-328.
- Yılmaz, Z. (2006). *Murad IV. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 31. İstanbul: TDV.*